

Lietuvos reformų dešimtmetis: keliai, klystkeliai, problemos, perspektyvos

Valdas Samonis

Europos studijų integracijos centras (ZEI, Bona)

El. paštas: val@samonis.com;

Internet Passport: <http://VSamonis.eCode.com>

Straipsnyje nagrinėjamos ir įvertinamos Lietuvos ekonominės reformos (pokomunistinė transformacija) strateginės lyginamosios tarptautinės perspektyvos požiūriu. Pirmiausia apžvelgiama dešimties metų pokomunistinės transformacijos patirtis Lietuvoje ir kitose Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Makro- ir mikrolygiu sugretinama Lietuvos ir kitų šalių reformų eiga ir pateikiamos strateginio pobūdžio išvados (1999–2000 metų trumpalaikis ekonomikos sulėtėjimas nėra analizuojamas). Argumentuojama, kad dešimties metų pokomunistinės transformacijos patirtis rodo, kad atitinkamas valstybės vaidmuo iškyla tarp svarbiausių dar neišspręstų problemų. Pateikiamos pagrindinės naujo Lietuvos valstybės vaidmens puoselėjimo gairės ir konkretūs valstybės, visuomenės ir ekonomikos sąveikos pasiūlymai. Detalesnis šių pasiūlymų konkretinimas ir pritaikymas Lietuvai 5–10 metų numatomas antru šio darbo etapu.

Įžanga

Mano ryšiai su Lietuva atgijo kartu su Lietuvos atgimimu; konkrečiai 1990–1991 metais, kai buvau pakviestas į dvi tarptautines ekspertų (*blue ribbon*) komisijas, Švedijos Vyriausybės (*International Baltic Economic Survey Commission, IBESC*) ir Hudsono instituto (*International Baltic Economic Commission, IBEC*). Teko dirbti daugiau Estijoje ir Latvijoje, mažiau Lietuvoje. Be to, dirbau ir dirbu kitose pokomunistinėse šalyse, pavyzdžiui, su Lenkijos reformatoriumi prof. Leszoku Balcerowicziumi, tarptautinių finansinių institucijų ekspertais, dabar dirbu Čekijos Vyriausybės ekonomikos patarėju. Tad galiu teigti, kad gerai matau Lietuvos reformų eigą iš lyginamosios tarptautinės perspektyvos, tokią perspektyvą ir pabrėžiu šiame straipsnyje.

1. Pokomunistinei transformacijai – dešimt metų: Lietuvos strategija iš lyginamosios perspektyvos

Lietuva ir visas pokomunistinis pasaulis nuėjo ilgą kelią iki šiandienos, t. y. per dešimtmetį. Tą kelią galima vertinti įvairiai, taip kaip daug kas vertina; būtent laukia, kad Lietuva greitai taptų Amerika ir viskuo nesiskirtų nuo išsivysčiusių Vakarų šalių. Manau, daug prasmingiau vertinti Lietuvos nueitą kelią lyginant su kitomis šalimis, kurios buvo pavergtos sovietinio komunizmo ar apskritai komunizmo. Todėl ir mano straipsnio tema – Lietuvos keliai į rinkos ekonomiką ir klystkeliai lyginamosios tarptautinės perspektyvos požiūriu. Tik palyginus su kitų šalių pažanga ar jos trūkumais galima pasakyti, ar Lietuva atsilieka, ar Lietuvoje dar daug ką rei-

kia padaryti, ar jau viskas pasiekta, kodėl nėra stebuklų ir taip toliau.

Pokomunistinė transformacija

Pokomunistinė ekonominė transformacija yra labai sudėtingas procesas. Lietuva pradėjo keisti paveldėtą sovietinę ekonomiką į rinkos ekonomiką gana anksti, dar nežlugus Sovietų Sąjungai. Pirmoji mintis apie Lietuvos ekonomikos reformas kilo Mokslų akademijos Ekonomikos institute. Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija parengta 1988 metais. Tarp žmonių, rengusių koncepciją, buvo garsiausi Lietuvos ekonomistai; jie padėjo lyg ir pirmą kertinį rinkos ekonomikos akmenį Lietuvoje. Tačiau, žinoma, gyvenimas eina savo keliu. Niekas tuo metu, kada griuvo komunizmas, neturėjo pavyzdžių, vadovėlių, kaip pereiti į rinkos ekonomiką. Niekur, nei garsiajame Harvarde, nei Oksforde ar Sorbonoje, tiksliai, net ir apytiksliai nežinota, kaip eiti į rinkos ekonomiką, nes komunizmo žlugimas buvo labai netikėtas daugeliui ekspertų Vakaruose. Be to, nėra istorinio precedento; išskyrus galbūt sąlyginį precedentą kažkada, prieš šimtmečius, kai Europos ekonomika keitėsi iš feodalizmo į kapitalizmą. Bet, žinoma, čia labai mažai paralelių. Todėl pirmiesiems reformatoriams buvo labai sunku. Tarp jų buvo garsieji Vidurio ir Rytų Europos reformatoriai, pavyzdžiui, profesorius Leszekas Balcerowiczius, Lenkijos šoko terapijos autorius, su kuriuo teko daug dirbti jo institute ir Kanadoje, taip pat bendrauti ir publikuoti kartu. Teko dirbti ir su Lietuvos reformatoriais. Įvairiuose tarptautiniuose forumuose buvo lyginami tie laimėjimai ir trūkumai, tie žingsniai, kuriuos padarė Vidurio Europa: Lenkija, Vengrija, Čekija, kitos šalys.

Dešimtmečio pamokos

Pokomunistinė ekonominė transformacija susideda iš trijų elementų; tiksliau, pirmas jos etapas turi tris elementus. Pirmas – liberalizacija, antras – makroekonominė stabilizacija ir trečias – sisteminė transformacija, ypač privatizacija. Trumpai apie kiekvieną.

Liberalizacija – tai lyg ir atvirkštinis ekonomikos komunizavimo arba sovietinimo procesas. Pirmiausia tai reiškia kainų paleidimą, liberalizavimą, taip pat ūkinės veiklos laisvės suteikimą. Kaip gerai žinome, tuos aspektus sovietinė politika ir ekonomika reglamentavo labai griežtai. Be to, yra išorinė liberalizacija, t. y. ekonomikos atvėrimas pasauliui. Kaip žinoma, komunistinės ekonomikos buvo autarkinės (uždaros). Deja, tie procesai, nors ir šiek tiek panašūs į gana išdarytos trečiojo pasaulio ekonomikos sanavimą, buvo beveik visai nauji. Trečiojo pasaulio patyrimo negalima buvo visiškai perkelti į pokomunistinį pasaulį, kadangi pokomunistinis pasaulis buvo labai specifinis. Todėl Tarptautinio valiutos fondo ir Pasaulio banko patirtį sanuojant iškreiptą trečiojo pasaulio ekonomiką buvo galima tik labai ribotai pritaikyti pokomunistiniam pasauliui. Čia labai gerą pavyzdį pateikė Lenkijos šoko terapijos autorius profesorius Leszekas Balcerowiczius. Šoko terapija – tai labai greitas ir staigus ūkio veiklos kūrimo varžtų atleidimas. To padarinys – Lenkijoje labai sparčiai pradėjo augti privatus sektorius. Nors jis buvo primityvus ir smulkus, bet labai padaugėjo privačių įmonių. Kainų liberalizavimas Lenkijoje taip pat buvo labai greitas. Lietuvoje jis vyko kiek lėčiau, kartkartėmis sustota, bet apskritai Lietuvą per kelerius pirmuosius metus galima priskirti prie šoko terapijos, t. y. greitai savo ekonomiką liberalizuojančių, kraštų. Pavyzdys, kur liberalizacija ne-

vyko ir kur dar, galėčiau teigti, nevyksta, yra Ukraina. Taigi Lietuva labai arti priartėjo prie pirmaujančių liberalizatorių. Tarp jų buvo ir Estija.

Išorinės liberalizacijos klausimais Lietuvoje taip pat labai daug pasiekta. Šiandien ekonomika yra atvira pasauliui; du trečdaliai ekonomikos glaudžiai kontaktuoja su pasauliu, plėtojasi veikiama pasaulio. Tai labai didelis nuošimtis, bet labai tipiškas mažoms šalims. Lietuva čia irgi gana radikaliai atidarė savo duris į pasaulį, įsileido konkurenciją. Nors irgi būtų galima pasakyti, kad būta ir stabtelėjimų. Nedaugelis šalių taip radikaliai liberalizavo savo ekonomiką kaip Estija ar Lenkija.

Kas atsitinka paleidus kainas, liberalizavus ekonomiką iš vidaus ir išorės? Pirmieji žingsniai, deja, išlaisvina tam tikrus sovietiniu metu sukauptus procesus, kurie pasireiškia didžiule infliacija, t. y. kainų lygio kilimu, kurį galima palyginti su lignonio karščiavimu. Kaip žinome iš teorijos, infliacijos sąlygomis investicijos yra labai ribotos, ekonomikos augimas iš esmės neįmanomas, ypač hiperinfliacijos sąlygomis, t. y. daugiau kaip 50 proc. per mėnesį.

Kas vyksta, kai liberalizuojama ekonomika? 1991–1993 metais infliacija Lietuvoje dar buvo labai didelė; infliacijos šūvis, proveržis dar nebuvo nugalėtas. Pagal tradicinius Tarpautinio valiutos fondo (TVF) receptus, infliacijai (karščiui) nugalėti reikėjo sugriežtinti monetarinę ir fiskalinę politiką. Antrąją sugriežtinti sekėsi neblogai. Pavyzdžiui, talonų įvedimas – tai prasta, priverstinė išeitis. Lietuva ir kitos posovietinės šalys iš esmės buvo priverstos juos įvesti dėl Maskvos monetarinės politikos. Idealu litą buvo įvesti tuoj po Maskvos pučo žlugimo, t. y. 1991 m. rugsėjį. Čia ne tik Lietuvos klystkelis; TVF ilgesnį laiką tikėjo „rublio zonos“ burbulu (arba aiškiai nepasakė, kad netiki) ir visas

posovietines šalis ragino iš tos zonos bent kol kas neišeiti. 1992 m. birželį Estija iš esmės savo kroną įsivedė prieš TVF norą, nors Fondas tuoj pat su šiuo sprendimu sutiko ir net šiek tiek padėjo, nes nenorėjo prarasti savo kliento ir įtakos.

1993 įvedus litą prasidėjo griežta monetarinė politika ir spartus infliacijos mažėjimas, kuris laikinai kiek sulėtėjo 1994 metais įvedus valiutų valdybos modelį. Tačiau ir toliau vykdant griežtą pinigų ir mokesčių politiką infliacija Lietuvoje buvo nugalėta. 1997 metais infliacija buvo jau mažesnė nei 10 proc., Lenkija tokį pasiekė tik 1999 metais.

Greta korekcinės infliacijos, kuri lyg ir yra paskutinis sovietinės ekonomikos pasireiškimas, deja, yra ir kitų nelabai malonių pirmo reformų etapo padarinių, t. y. būtent tradiciškai matuojamo bendrojo nacionalinio produkto kritimas. Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, nacionalinis produktas sumažėjo dėl to, kad pradėta ne tik liberalizuoti, bet vėliau Lietuvos ir kitų šalių ekonomiką stabilizuoti. Vienas iš tokių svarbių elementų yra būtent makroekonominė stabilizacija, t. y. kova su ta korekicine infliacija, kurią išlaisvino pirminė liberalizacija. Makroekonominė stabilizacija – tai tolesnio augimo sąlygų sudarymas. Tačiau liberalizavus Lietuvos ir kitų pokomunistinių šalių ekonomiką, pradėjus ją stabilizuoti, kilo problemų. Pirmiausia tai korekcinė infliacija, antroji problema – nacionalinio produkto kritimas, kuris yra labai dėsningas. Faktiškai Lietuvoje jis net pasiekė apie 50 proc. Kitose šalyse, kurios radikaliai transformavo savo ekonomiką, įvyko irgi maždaug tokio lygio kritimas. Tai sukėlė žmonių nepasitenkinimą, nes nebuvo teisingos šio dėsningumo politinės interpretacijos, piliečiai nesusąžindinti su šiuo ir kitais transformacijos klausimais. Kai 1991 m. gegužę Vilniuje išseivi-

jos ir Lietuvos surengtame Mokslo ir kūrybos simpoziume teigiau, kad Lietuvos ir kitų posovietinių šalių ekonomikos greitu laiku nepradės didėti dėl labai žalingo komunistinio palikimo, niekas su manimi nenorėjo sutikti.

Šiandien akivaizdu, kad visur tai buvo dėsninis procesas. Todėl apie 1993–1994 metus beveik visame pokomunistiniame pasaulyje įvyko politinių jėgų pasikeitimas, nusivylimas ligšioliniais rezultatais dėl korekcinės infliacijos ir nacionalinio produkto kritimo. Į valdžią atėjo alternatyviosios jėgos, dažniausiai ekskomunistinės. Jos žadėjo nebūsiant tų sunkių problemų, teigė problemų esant dėl to, kad nėra geros transformavimo į rinkos ekonomiką strategijos ir t. t.

Trečias ir labai svarbus elementas šalia liberalizavimo ir makroekonominio stabilizavimo yra sisteminė transformacija, t. y. privatizavimas. Šiandien žinome, kad privatizavimas tikrai yra kertinis transformacijos akmuo. Bandyta privatizavimą atlikti įvairiais būdais. Lenkijoje pasikliauta tradiciniais Margaritos Tečer pavyzdžiais ir patirtimi – taikant klasikinius metodus, pradėta parduoti įmonės viena po kitos (IPO). Deja, dėl to, kad sovietinė ekonomika buvo labai iškraipyta, nebuvo perkamosios galios ar ji buvo nepakankama, institucijos neišvystytos, tokio tipo privatizavimas buvo gan vangus. Bepigu Lenkijai iš pradžių buvo ją vykdyti, kadangi gavo didelę paramą iš Didžiosios Britanijos *Know How* fondo. Kadangi Lenkija buvo pirmoji kelyje į rinkos ekonomiką, vykdė šoko terapiją, ja susidomėta, atvertos kišenės. Garsūs ekonomistai, Jeffrey Sachs ir kiti, ilgai sėdėjo Varšuvoje ir bandė analizuoti patirtį. Deja, iš tos klasikinio privatizavimo patirties šiandien iš esmės nieko neliko, nes visos posovietinės ekonomikos taip privatizuoti neįmanoma. Arba taip privatizuodami, pokomunistines

šalis privatizuosime mažiausiai apie 100 metų. Tai yra klystkelis ir jį keliavo Lenkija.

Neteisėtai atimti nuosavybę yra barbarizmas; visa 200 metų Vakarų ekonominė istorija remiasi nuosavybės teisių išsaugojimu. Naujų, rinkos ir demokratijos dėsniais grindžiamų santykių negalima įtvirtinti bent iš dalies neatkūrus šio principo. Vaučeriais paremtą gamybinio kapitalo išdalijimą veltui (bent iš dalies) pasiūlė Nobelio premijos laureatas Miltonas Friedmanas dar 1977 metais diskusijų apie Didžiosios Britanijos problemas (*British disease*) kontekste. Lietuva, pasirinkusi šį novatorišką būdą, daugelio tarptautinių ekspertų ir pasaulinių finansų institucijų įvertinta kaip pralenkianti Vidurio Europą 1991–1992 metais. Tuo pačiu principu iš esmės remiasi ir dabar bene pažangiausia privatizacijos programa – Lenkijos PPP. Lietuvoje padaryta šios srities klaidų, pavyzdžiui, netinkamas žemės ūkio objektų surašymas. Tačiau teisėtvarkos pažeidimai, ypač privatizacijos iškraipymai ir neteisėtumai, gana tipiškai kiekvienai revoliucijai, iš dalies yra ir buvusios dvišaldystės padarinys (Sąjūdis ir senosios struktūros). Svarbiausia, kad pasirinkta iš esmės teisinga strategija, neklaidžiota klystkeliais, kuriais klaidžiojo Lenkija, Vengrija ir kitos šalys. Beje, ekskomunistinė nomenklatūra bei mafija ir tose šalyse parodė, kad gali labai daug. Gerų alternatyvų tuomet nebuvo. Pavyzdžiui, valstybinių įmonių sanavimas prieš jų privatizavimą yra utopija ir klystkelis; ją efektyviai gali atlikti tik nauji savininkai po privatizacijos, tai yra kada bent siek tiek paaiškės įmonės ateities veiklos parametrai. Išankstinis restruktūrinimas valstybės rankomis per industrinę politiką būtų ne tik pailginęs privatizaciją bent iki dešimtmečių, bet ir sudaręs papildomas valstybinio turto vogimo sąlygas. Be to, kaip sėkmingai valstybė būtų re-

struktūrizavusi, žinome iš komunistinio pasaulio „reformų“ istorijos. Privatizuojamų objektų siūlymas skolon irgi yra vienas iš klystkelių, tai patirta Čilėje ir kitur. Ne ką geresnis ir projektas atiduoti įmones pirmiausia darbo kolektyvams, po to kitiems, savo verslo planuose pažadėjusiems (visada žadama!) daugiau negu kiti privatizavimo subjektai maksimizuoti darbo vietas (t. y. jugoslaviškas socializmas), taip pat ir kiti utopiniai ar populistiniai variantai, apie kuriuos rašiau 1989 m. pradžioje ir vėliau tokiuose Lietuvos leidiniuose kaip „Atgimimas“, „Permainos“ bei mokslo darbuose anglų kalba Europoje ir Šiaurės Amerikoje.

Lietuva nėjo klystkeliais, iš karto labai sparčiai ėjo teisingu keliu, pasirinko visuotinio privatizavimo variantą, čekinio privatizavimo variantą, kuris labai sėkmingai buvo pradėtas Čekijoje. Vėliau būta nesklandumų, nes Čekijos V. Klausio vyriausybė nebuvo pakankamai nuosekli. Tačiau pati privatizacijos strategija, vaučerinė privatizacija, pasirinkta Lietuvoje 1991 m., buvo teisingas kelias. Vis dėlto tai buvo tik pati pradžia.

Ta teisinga strategija sukėlė ir nepageidaujamų procesų. Per kiekvieną revoliuciją pašlyja teisėtvara. Taip buvo ir Lietuvoje. Ypač žemės ūkyje tie procesai įgavo neigiamą atspalvį, privatizaciją dauguma visuomenės vertino kaip, rusiškai tariant, „prichvatizaciją“, vogimą, kas tik pakliūva po ranka. Deja, tų procesų buvo ir pramonėje. Tačiau ar buvo alternatyva? Apie klasikinės privatizacijos procesų lėtumą ir netinkamumą pokomunistinėms šalims jau kalbėta. Todėl, manome, čia didelės alternatyvos nebuvo. Nors ir skausmingai, bet 1995 m. Lietuva užbaigė masinės privatizacijos laikotarpį gana sėkmingai: apie 60 proc. ir daugiau ekonomikos perduota privačiam sektoriui. Tai, palyginti su Lenkija, kuri daug

kur laikoma modeliu, yra gan didelis laimėjimas, nes Lenkijoje tie procesai dar faktiškai plėtojasi, masinės privatizacijos pavyzdinė programa (PPP) stringa dėl įvairių priežasčių.

Masinės privatizacijos padarinys – Lietuvoje ir kitur susikūrė gan nepalanki įmonių struktūra tuo požiūriu, kad nepatogi valdyti, nes nuosavybė labai išskaidyta, daug savininkų. Kai yra daug savininkų, įmonę labai sunku valdyti, ypač sunku priversti direktorius dirbti ne tik savo, bet ir įmonės savininkų naudai. Iš įmonių vadybos ir finansų teorijos žinome, kad labai reikia strateginio investuotojo. Todėl pokomunistinėse šalyse (bent teoriškai) 1993–1994 m. buvo daug kalbama apie tai, kad po visuotinės privatizacijos reikia atlikti ir nuosavybės kaupimą tokių strateginių investuotojų, akcininkų rankose, kad būtų palengvinta įmonių vadyba, tinkamai tvarkomi finansai. Deja, ši transformacijos dalis gerai atlikta nebuvo beveik niekur. Minėta, V. Klausio vyriausybė Čekijoje labai sėkmingai nugalėjo dvi privatizacijos bangas, bet vėliau ponas V. Klausas užmigo ant laurų. Užuot toliau tęsusi transformaciją, kūrusi sąlygas investiciniams fondams ir kitoms institucijoms, kurios padeda kristalizuoti strateginiams investuotojams, strateginiams akcininkams, V. Klausio vyriausybė paskelbė, kad baigė transformaciją, ir ponas V. Klausas pradėjo mokyti vakariečius, kaip valdyti rinkos ekonomiką; pavyzdžiui, Toronto universitete jis skaitė paskaitą būtent apie tai, kaip valdyti rinkos ekonomiką. Tokio elgesio rezultatus buvo lengva numatyti: Čekijos stebuklas sprogo kaip balionas, būtent dėl to, kad nebūta nuoseklumo ir nepakankamai jėgų skirta tolesnei transformacijai, kurios labai svarbus etapas yra įmonių vadybos ir finansų pakeitimas bei bendros finansų sistemos ir kapitalo rinkos kūrimas.

Lietuvoje, palyginti su Čekija ar su kitais kraštais, spontaniškai susikūrė iš pradžių apie 300 investicinių grupių, kurios neturėjo nei patirties, nei didelio noro investuoti. Tai buvo greito pasipelnymo būdas, tačiau strateginių investuotojų vis dėlto buvo. Visur taip buvo: Lenkijoje, Čekijoje, Vengrijoje. Deja, šis reformų aspektas pokomunistiniame pasaulyje dar iš esmės niekam iki galo nepavyko.

Taigi kitas etapas yra įmonių vadybos ir finansų reformos bei finansų sistemos kūrimas. Privatizacija tik parengia pagrindą rinkos ekonomikai, o kaip toliau plėtosis rinkos ekonomika – tai bus labai nestabili ir tokia ekonomika kaip Rusijoje ar stabiliai auganti ekonomika (*sustainable development economy*) – labai daug priklauso nuo tolesnių žingsnių transformacijos keliu.

2. Antras reformų etapas pokomunistiniame pasaulyje ir Lietuvoje

Pirmas reformų etapas patvirtino griežtos makroekonominės politikos svarbą. Tarptautinės finansų institucijos tai nuolat pabrėžia šalių vyriausybės. Nedera užmiršti 1999–2000 m. Lietuvoje kilusios valstybės finansų krizės pamoką. Dar gali prireikti naujo memorandumo su TVF, kuris tą makroekonominę politiką vėl padėtų sugrąžinti iš populistinių klystkelių, pavyzdžiui, koks yra sovietų nusavintų ar išiekvotų indėlių grąžinimas. Tačiau tai nieko naujo, palyginti su ankstesne besivystančių ar pokomunistinių valstybių patirtimi. Galima tik kalbėti apie vieną svarbią ankstesnės patirties korektūrą. Pirmas reformų etapas ir Azijos krizė įtikinamai parodė, kad monetarinėje politikoje taikyti vien valiutos kurso išlaikymą (valiutos

fiksavimą) dažnai nėra optimalus sprendimas, jeigu gerai neišvystyta finansų sistema ir nėra valiutos rezervų. Todėl tolesni sprendimų taikiniai turbūt būtų du: infliacijos lygis ir valiutos kursas (nebūtinai griežtai fiksuojamas).

Prioritetai: nuo makro- į mikrolygį

Antru reformų etapu makroekonominė politika liks svarbi, tačiau nebebus prioritetu pirmuose transformacijos baruose (*frontiers*). Meksikos peso krizė bei Azijos ir Rusijos finansinės krizės yra naujo tipo finansinės krizės, būdingos globalinei ekonomikai arba globalinei skaitmeninei ekonomikai (*global digital economy*, GDE). Tos krizės ir paskatino keisti prioritetus iš makro- į mikrolygį, o tiksliau tų lygių sąveiką, kuri apibūdinama šiais veiksniais.

1. Įmonių valdymo ir finansų skaidrumo problema, ypač neapibrėžti ar perdėti politiniai ar kiti neekonominiai įmonių valdymo kriterijai. Azijos šalių ekonomikos praicityje gan greitai augo dėka administracine tvarka dalijamų eksporto kreditų, nustatomų palūkanų ir panašių industrinės politikos įrankių, padedančių valdyti mikroekonomiką. Kaip žinoma, valdžių ir biurokratinių institucijų sugebėjimai išaiškinti konkurencinės kovos laimėtojus yra riboti net ir išsivysčiusiose šalyse, ką jau kalbėti apie besivystančias. Todėl Azijos šalyse padaryta daug tokio investavimo būdo sąlygojamų klaidų. Tos klaidos kurį laiką buvo sėkmingai slepiamos valdžios struktūrų ar po didelių konglomeratų (*chaebols*, *keiretsu*) skraiste. Tad bankrotas ir kitos neefektyvių įmonių išėjimo procedūros nebuvo dažnai taikomos. Šie veiksniai suklaidino ir daugelį Vakarų investuotojų, jie turėjo sumokėti už savo klaidas.

2. Nelabai skaidri ar nepakankama bankų ir kitų finansinių institucijų priežiūra. Valstybės

dėmesys turėjo būti perkeltas iš industrinės politikos į siekį užtikrinti, kad nebūtų per daug sisteminės rizikos finansinėje sistemoje. Tam reikia gerų įstatymų ir juos nuosekliai bei tinkamai taikyti remiantis gera ir laiku ruošiama statistine ir kita informacija. Prižiūrėtojo vaidmens neatliko Azijos ir Rusijos valstybės, kur finansinių institucijų ir jų prižiūrėtojų „artimi“ ryšiai veikiau buvo norma negu išimtis.

3. Šiandienos globalinėje skaitmeninėje ekonomikoje kapitalo judėjimai yra tiek greiti, kad nebelieka laiko lėtesniems savikorekcijos procesams, todėl neišvengta krizių.

Daugelio kraštų makro- ir mikrosistemų trūkumai, ypač šių dviejų sistemų sąveikos trūkumai, šiandienos globalinėje skaitmeninėje ekonomikoje yra greitai iškeliami ir sąlygoja krizes, kurias sunku laiku numatyti ar išspręsti tradiciniais nacionaliniais ar tarptautiniais būdais. Todėl reikia naujų sprendimų nacionaliniu ir tarptautiniu lygiais. Jie turi atitikti naujų laikų skaitmeninės ekonomikos bruožus. Nacionaliniu lygiu reikėtų įvesti finansinių institucijų prižiūrėtojo instituciją (Superintendent of Financial Institutions) ir apibrėžti tokios institucijos funkcijas.

Naujas valstybės vaidmuo: institucijų ugdymas

Paanalizuosiu keletą pagrindinių sąvokų ar leitmotyvų, svarbių šio straipsnio kontekste.

Pirmas toks leitmotyvas yra Lietuvos ekonominės transformacijos strategija. Kas yra strategija? Strategija pagal prakseologijos mokslą yra tam tikrų tikslų, didelių ar mažesnių, užsibrėžimas ir parinkimas adekvačių priemonių, kuriomis jie būtų pasiekti. Bendru prakseologiniu požiūriu Lietuvos pokomunistinės ekonominės transformacijos tikslai, visiems aišku, yra rin-

kos ekonomika; tačiau vienos rinkos ekonomikos, vienintelės, nėra. Kiekviena šalis arba grupė šalių, pavyzdžiui, Europos Sąjunga, turi savo rinkos ekonomikos modelį. Aptarkime du pagrindinius modelius.

Vienas – konkurencijos principu grindžiama rinkos ekonomika, atvira pasauliui, kur valdžia, valstybė turi tam tikrą vaidmenį, rūpinasi švietimu, sveikatos apsauga, bendru rinkos ekonomikos klimatu, teisine, politine, fizine infrastruktūra, šalies įvaidžiu pasaulyje; tas ypač svarbu, kad būtų galima prekiauti geromis sąlygomis su pasauliu ir pasaulis įvertintų pasiektus laimėjimus. Tai yra lyg ir Vakarų tipo modelis. Dar yra jo variantų, sakykime, Vakarų Europos ar Šiaurės Amerikos.

Kitas stambus modelis yra Lotynų Amerikos arba korporacinis biurokratinis kapitalizmas, kuris reiškiasi tuo, kad valdžia ir vyriausybė gan glaudžiai „bendradarbiauja“ su verslu, yra firmų, kurios turi labai gerus ryšius su ministrais ir šie ministrai dažnai tiesiog yra „geri dėdės“ Šitas korporacinis „draugų“ kapitalizmas angliškai yra vadinamas „crony capitalism“. Šis modelis, kaip rodo 200 metų rinkos ekonomikos istorija, nėra optimalus. Vis dėlto konkurencija grindžiamas Vakarų kapitalizmas yra ne tik demokratiškesnis, bet ir ilgainiui duoda daug geresnių rezultatų ekonomikos ir gerovės augimo srityse. Deja, yra pokomunistinių valstybių, jau pasukusių Lotynų Amerikos korporacinio biurokratinio kapitalizmo keliu. Pirmiausia – Rusija. Septynios didžiosios pramoninės finansinės grupės, kurių pagrindinis tikslas yra kuo daugiau išpešti iš „motinos Rusijos“ kuo mažesne kaina, o tą galima padaryti priartėjus prie vyriausybės ir įvairiais sandoriais, kurie toli gražu nebūtų įvykę, jeigu būtų skaidri, konkurencija grindžiama rinkos ekonomika. Tarp tų mode-

lių Lietuvos pasirinkimas aiškus: reikia eiti į Vakarų tipo konkurenciją grindžiamą ekonomiką.

Antras praxeologinis strategijos elementas yra būtent priemonės, kurios naudojamos pasiekti tikslą. Šiame straipsnyje detaliam moksliskai neanalizuosime visų priemonių, kurios padeda siekti to tikslo. Pasirinkime vieną elementą, kuris yra labai svarbus šiandien, bet nesuprastas daugelyje šalių ir daugumos institucijų Lietuvoje ir kitur pokomunistiniame pasaulyje. Tai būtent valstybės vaidmuo. Einant į rinkos ekonomiką, konkurencinę ekonomiką, valstybės vaidmuo, buvęs sovietmečiu didžiulis, valstybė visagalė, ar dabar ji visiškai nieko negali? Dabar viską reguliuoja rinka? Ne, tikrai ne. Tie, kurie mano, kad valstybės vaidmuo nereikšmingas, praktiškai turi omenyje kažkokį Gariūnų turgaus tipo kapitalizmą, kuris iš pradžių gal ir veiktu. Tačiau vargu ar ilgesniam laikui Gariūnų kapitalizmas Lietuvai būtų priimtinas. Vyriausybės vaidmuo radikaliai einant į Vakarų rinkos ekonomiką pasikeičia, tačiau nėra nesvarbus. O būtent koks jis turėtų būti?

Komunistinio tipo ekonomikos, iš dalies trečiojo pasaulio ekonomikos, buvo grindžiamos visagalės (*omnipotent*) valstybės principu, pagal kurį, valstybė mikroskalėje valdo ekonomiką; per industrinę politiką nustato, kokia turi būti ekonomikos struktūra, vėliau dažnai keičia nuomonę, duoda lėšų arba teikdama subsidijas, arba padidindama muitus tam tikrų pramonės šakų ar įmonių plėtrai, argumentuodama, kad tai daroma siekiant remti naujas, ką tik atsiradusias pramonės įmones ar šakas (*infant industry arguments*): jas reikia puoselėti, negalima leisti konkurencijai jų nušluoti ir t. t. Tai toks maždaug buvo valstybės vaidmens filosofinis ekonominis pagrindas komunistinėse visuomenėse ir kai kuriose išdarytose ar

nutolusiose nuo rinkos modelio trečiojo pasaulio valstybėse.

Quo vadis, Valstybe?

Dabar valstybė turi prisiimti daug veiksmingesnį vaidmenį matuojant pagal ilgalaikės plėtros strateginius kriterijus. Tam reikia didesnės nei sovietinio tipo ekonomikos valstybės žmonių kvalifikacijos. Reikia atsakyti sovietinio mikrovaldymo, industrinės politikos ir intensyviai kurti institucijas. Čia kalbu apie įstatymų leidybą ir apskritai apie transformacijos procesą – apie tam tikrų institucijų ir teisinių sąlygų kūrimą. Institucijų kūrimas ir jų plėtra yra nepaprastai svarbūs būtent šiuo antru transformacijos etapu, kai jau pagrindai lyg ir sukurti, tačiau institucijos gerai neveikia arba vis dar yra daug sovietinės mąstysenos. Net ir Pietryčių Azijos krizė įvyko todėl, kad ten nebuvo pakankamai gerai suprastas valstybės vaidmuo arba plėtotas. Pietryčių Azijoje Korėjos chaebols (tokių didelių firmų susivienijimų) ar net Japonijos keiretsu ir vyriausybės ryšiai buvo glaudūs, gana sunku buvo užsienio investuotojams, net šalies investuotojams numatyti, kaip tos įmonės plėsis, ar jos iš tikrųjų tokios efektyvios ir stiprios kaip teigia jų vadovai, ar jų stiprybę remia tiktai „dėdės“ ministerijose. Pasirodo, daugeliu atveju joms sekėsi todėl, kad valstybė užglostydavo jų problemas. Matome, toks valstybės vaidmuo neišėjo į gera net ir Azijos ekonomikai, nors ji buvo laikoma modeliu. Mums, ekonomistams, reikėjo muštis į krūtine, nes daugelis žavėjomės tuo 30 metų funkcionuojančiu Pietryčių Azijos modeliu: žiūrėkite, pas juos ir nelygė mažesnė, ir solidarumas didesnis, ir įmonės plečiasi, stiprėja. Pasirodo, tikrai išspūtė burbulas ir sprogo. Taigi grįžtu prie pradžios taško. Vakarų pavyzdžio rinkos ekonomika – Lietuvos tikslas

ir jo reikia siekti. Viena iš priemonių yra atitinkamas valstybės vaidmuo. Vadinasi, jau nebe industrinė politika, nebe mikrovaldymas, kuris tik biurokratams suteikia galimybių pasipelnyti dangstantis valstybės interesų plėtojimu, o institucijų kūrimas; bendrai kalbant, sąlygų rinkos ekonomikai sudarymas. Labai svarbu yra švietimas, ypač iki vidurinio lygio. Universitetai gali būti labiau komerciniai. Jie iš dalies gali užsidirbti pinigų iš Lietuvos verslo, dirbdami su valdžia arba su pasauliu, kas yra dar geriau. Labai svarbi ir sveikatos apsauga, ypač remiantis efektyviu prevenciniu modeliu, kaip Kanadoje. Labai svarbu yra gerinti bendrą valstybės įvaidį pasaulyje, kad valstybė sugebėtų savo žmonių darbą gerai parduoti, remdamasi jų pačių pastangomis. Tai Lietuvai yra problema, deja. Kad ir kaip vertinsime Lietuvos kelią į rinkos ekonomiką, daugeliu atvejų yra tikrai gerų laimėjimų, tačiau ar pajėgiama tinkamai juos pristatyti, pavyzdžiui, Europos Sąjungai? Galbūt Lietuvos strategija nebuvo vienoda, vienalytė. Vargu ar ji galėjo būti tokia, nes keitėsi politinės jėgos, požiūris į transformaciją, bent jau antriniais klausimais. Būtų koks genijus sugalvojęs prieš dešimt metų bendrą strategiją, kurią dabar visi įgyvendintume, nebūtų jokių problemų, diskusijų, esminių pataisų. Demokratija taip neplėtojama. Galima kalbėti apie Pinočeto variantą, dėl kurio dar šiandien diskutuojama, galbūt Rusijai jis tinka, bet demokratijai netinka. Tačiau Lietuvoje buvo ir yra šios strategijos elementų, kryptis maždaug teisinga – į Vakarų pavyzdžio rinkos ekonomiką. Tie strategijos elementai kartais geriau ar blogiau parenkami, tačiau svarbu, kad yra pažanga. Mažai valstybei labai svarbu parduoti savo laimėjimus užsieniui, o tam reikia aiškesnės ir bendresnės strategijos, ypač einant į Europą. Deja, iš visų problemų, kurias

Lietuva patiria kelyje ar klystkeliuose į rinkos ekonomiką, sugebėjimas parduoti laimėjimus nėra pati menkiausia. Tai didelė užduotis mažai valstybei. Šiandien pasaulis – globalinis kaimas, jau ir globalinis skaitmeninis kaimas (*global digital village*). Globaliniame kaime labai svarbu gerai atrodyti. Kai kuriais atžvilgiais efektyviau atrodyti gerai, negu kad daryti gerai, kaip matome iš Estijos reformų istorijos. Taip, deja, pasaulyje yra; įvaidis beveik viską nulemia. Lietuva tikrai turi įvaidžio problemą. Realūs laimėjimai, ypač ilgalaikiai strateginiai laimėjimai, yra geresni. Žinoma, kaip visur yra klaidų, klystkelių. Daug jų sukasi apie valstybės ar valdžios vaidmenį, kaip jis buvo realizuojamas per Lietuvos reformų dešimtmetį.

„Neoklasikinė doktrina“ grindžiama pokomunistinė ekonominė transformacija dažnai buvo ir yra antireforminių jėgų kritikuojama. Tačiau tariamas jos neveiksmingumas nėra įtikinamai paaiškinamas. Kaip tik pažangiausios reformos (Lenkijoje, Rytų Vokietijoje, Čekijoje, Estijoje) ta doktrina iš esmės ir remiasi. **Tačiau tai visai nereiškia, kad valstybė pokomunistiniame pasaulyje neturi jokio teigiamo vaidmens. Problema yra veikiau ta, kad painiojamas teigiamas ir neigiamas valstybės vaidmuo, ir tokioje maišatyje jau niekas nėra aišku, kaip kad dabar reikalai Lietuvoje.**

Atrodo, kad etatistinių ar socialistinių programų pagrindinė tezė – būtinumas pertvarkyti ūkio struktūrą pokomunistinės transformacijos rėmuose, kitaip sakant, struktūrinė arba industrinė politika (*industrial policy*). Tokių programų autoriams atrodo, kad sisteminė transformacija turi būti papildyta aktyviu ir nuolatiniu valstybės kišimusi siekiant detalai nustatyti „pažangią“ pramonės ar apskritai ekonomikos šakų struktūrą, nes kitaip sisteminė transformaci-

ja nebus veiksminga. Iš tikrųjų kai kuriose Vakarų šalyse (Japonijoje, Prancūzijoje) valstybė savo industrine politika mėgino švelniai ir netiesioginiais būdais daryti įtaką pramonės struktūrai. Tačiau net jeigu vienoje ar kitoje valstybėje industrinė politika davė kažkokių teigiamų rezultatų (nors tai ginčytina), vis dėlto tai tik išimtis, patvirtinančios priešingą taisyklę. Pasaulio mastu šios srities patirtis yra apskritai neigiamą. Jau dabar daug kam aišku, kad valstybė (jos biurokratai) nesugeba tinkamai vertinti perspektyvias ekonomikos šakas ar įmones (*pick winners*). Palyginti su rinka, valstybiniai biurokratai neturi šios srities jokio pranašumo. Mažai to, jų sprendimai beveik visada blogesni už rinkos jėgų nustatytas tendencijas. Be to, industrinei politikai įgyvendinti reikia tobulos technologinės, ekonominės ir politinės informacijos sistemos, kurios pokomunistinėse šalyse nėra ir dar ilgai nebus. Be to, reikia lėšų, kurių nei Lietuvos, nei kitų, dar išgyvenančių transformacijas šalių biudžetai ilgai neturės. Ne mažiau svarbu, kad industrinei politikai įgyvendinti reikia daug gerai išlavintų kadrų (vadybininkų, finansininkų, ekonomistų ir t. t.), o jų nepakanka net patiems būtiniausiems valstybės veiksmams: mokesčių ir pinigų politikai, gynybai, švietimui, sveikatos apsaugai, institucijoms ugdyti. Lietuvoje, esant blogų (t. y. sovietinės ekonomikos) įpročių, industrinė politika sąlygotų valstybės (suprask: visagalių biurokratų) „matomos rankos“ (*visible hand*) sustiprėjimą. Ir vėl valstybė pradėtų mikrovaldyti, tai yra diktuoti, ką reikia gaminti, kiek žmonių tam tikslui įdarbinti, kiek jiems mokėti (garsus 1997 m. Lietuvos įstatymas dėl algų minimumo!), kokią technologiją taikyti ir t. t. Labai apsidžiaugtų senos struktūros ir įvairaus plauko pelnagaudžiai (rent-seeking) biurokratai, kuriems ateitų seni geri lai-

kai, atisrastų naujų galimybių „vardan visuomenės labo“ ar „pažangos“ prisipildyti savo kišenes apiplėšiant daugumą Lietuvos gyventojų. Geriausiai atveju išėitų ne netiesioginiais instrumentais reguliuojama konkurencinė rinkos ekonomika, o sovietinio tipo ekonomikos ir rinkos ekonomikos hibridas (pagal Leniną: šag vperiod i dva nazad). Jo atsiradimo padariniai (infliacija, valdžios ir verslo struktūrų susipynimas, neišvengiama didžiulė korupcija ir kitokių neteisnių pelnų gaudymas, ekonominio augimo atitolinimas ir t. t.) būtų labai žalingi visai Lietuvos pokomunistinei transformacijai.

Jeigu kažkokia struktūrinė politika pokomunistinėse šalyse turėtų būti vykdoma – tai ne žemiau kaip ūkio sektorių lygiu (kaip tretysis sektorius – tai yra paslaugos arba energetikos sektorius); ir tai tik švelniai ir netiesioginėmis priemonėmis. Čia labai svarbu pabrėžti, kad visos nedidelės ekonomikos turi būtinais ir labai intensyviai įsitraukti į tarptautinę prekybą, investuoti ir plėtoti kitokį bendradarbiavimą. Reikėjo taip pat remti privatų sektorių, ypač transformacijos pradžioje. Leisti tada laisvai konkuruoti didelėms valstybinėms, dažnai subsidijuojamoms monopolijoms su mažomis, konkurencijos sąlygomis veikiančiomis privačiomis įmonėmis yra tolygu leisti vilkiui „laisvai konkuruoti“ su avinėliu. Ankstesniuose savo darbuose rašiau, kad valstybė turėtų privataus sektoriaus atžvilgiu laikytis sovietinių iškraipymų atitaisymo politikos; čia būtų galima pavartoti terminą *affirmative action*, taikomą apibūdinti priemones, taikytas diskriminuoti juodaodžių socialinio statuso kilimui remti. Pabrėžiu, reikia remti ne paskiras privačias įmones ar šakas, bet visas privačias įmones. **Ypač reikia remti smulkųjį ir vidutinįjį sektorių (SVS), kuris iki šiol Lietuvoje buvo remiamas dažnai tik žodžiu. O šis sektorius visada**

buvo ir yra ekonomikos ir valstybės stabilizatorius; tuo labiau ateityje, kada smulkus verslas galės tapti globaliniu verslu interneto dėka. Pavyzdžiui, po kokių penkerių metų „inteligentiškų“ telefonų, turinčių priėjimą prie interneto, dėka bus galima iš Dzūkijos miško dirbti užsakovams ir kitiems darbdaviams Londone, Berlyne, Niujorke ar kur kitur.

Kaip ir visur rinkos ekonomikos sąlygomis, valstybei priklauso makrovaldymas, tai yra stabilių ūkininkavimo sąlygų kūrimas ir išlaikymas per mokesčius, ir pinigų politiką, taip pat krašto fizinės infrastruktūros (pvz., keliai, ryšių ir kompiuterių tinklai) ir žmonių infrastruktūros (pvz., sveikata ar švietimas) ugdymas, kad geromis sąlygomis būtų galima įsitraukti į globalinę ekonomiką, ypač ateities skaitmeninę ekonomiką. **Ilgalaikė ekonomikos plėtotė – tai vienintelis svarbus valstybės uždavinys rinkos ekonomikoje; taigi jis labai skiriasi nuo karštingo reagavimo į laikinas importuotas krizes, pvz., neleidžiant bankrotui ar „sanuojant“ visą esamų gyvybingų ir negyvybingų įmonių diapazoną iš valstybės biudžeto arba skolon.** Pokomunistiniuose kraštuose ribotam laikui valstybė turi dar prisiimti ir aktyvaus rinkos ekonomikos pagrindų kūrimą. Žengiant transformacijos keliu toliau, valstybės vaidmuo turėtų visų pirma koncentruotis į rinkos ekonomikos bei demokratijos institucijų ugdymą. Pokomunistinių šalių dešimtmetė patirtis rodo, kad tolesnė transformacijos pažanga labai priklauso nuo to, kaip greitai bus galima tas institucijas sukurti ar jas iš esmės patobulinti.

Galima teigti, kad institucijų kūrimas – tai visų pirma šiuolaikinės finansinės sistemos kūrimas. Turiu daug konkrečių pasiūlymų, atitinkančių šiandienos ir rytdienos globalinės skait-

meninės ekonomikos esmę ir reikšmę bei įtaką tokiam kraštui kaip Lietuva. Tačiau čia apsiribosiu bendromis tezėmis, kurias antru darbo etapu reikėtų išrutulioti iki taikomojo lygio.

Labai svarbu plėtoti dvipakopę bankų sistemą (centrinis bankas ir krašto bei užsienio konkuruojančių komercinių bankų, kredito kooperatyvų, etc. tinklas) bei labai svarbias šiuolaikinės rizikos valdymo (draudimo ir t. t.) bei investavimo institucijas ir būdus (finansinės išvestinės ir t. t.). Šį darbą reikia derinti su tolesne privatizacija, siekiančia iš esmės pakeisti ir įtvirtinti nuosavybės santykius, bei, o tai dar svarbiau, įmonių vadybos struktūrą ir finansus, kažkuris darbo baras turėtų būti pagrindinis. Europos Komisija (EK), nors tik labai bendrai, padarė pastabų būtent dėl šių problemų. Nors EK 1999 m. rudenį rekomendavo Lietuvai į antrąjį įstojimo derybų ratą, bet labiau dėl įsipareigojimo uždaryti Ignalinos AE ar geopolitinių sumetimų. Komisijos nuomone, nepakankama Lietuvos pažanga, palyginti su kitomis pokomunistinėmis šalimis, ypač įmonių restruktūrizavimo srityje. Konkrečiai EK Lietuvai prikiša, kad įmonių veikla nesuvaržyta pakankamai griežtų biudžetinių ribojimų (*hard budget constraints*) (sakyčiau, per daug varžoma biurokratinių leidimų, licencijų ir kitų varžtų, atitinkančių sovietinį valstybės vaidmenį), neefektyvios įmonės nepakankamai greitai varomos bankrotan ir yra palaikomos subsidijomis (apie šimtas jų perimta sanavimo fondo „globon“) ir yra nepasirengusios Vakarų šalių konkurencijai. Galia tik pridurti, kad geriausiai ekonomiškai vystosi šalys (kaip JAV), kuriose gali greitai ir be sunkumų į verslą įeiti (entry), bet nesekmės atveju reikia greitai ir išeiti (exit) per bankroto procedūras, kapitalo rinką ar kitais išėjimo kanalais, būdingais rinkos ekonomikai.

Šalia to būtina sukurti naują, šalies finansines galimybes atitinkančią socialinės rūpybos sistemą (pvz., reformuoti *Sodra* ir atvesti ją į informacijos amžių); taip pat atleisti įmones nuo daugumos socialinių uždavinių, kurie vis dar yra nerealūs komunistinės sistemos nuailintoje Lietuvoje ar kitose šalyse. O žmonės vis dar nesugeba atsikratyti per ankstyvos ir gan pavojingos gerovės valstybės (welfare state) iliuzijos. Labai svarbu modernizuoti ir po privati-

zavimo likusio valstybinio turto valdymą, pavyzdžiui, per būtinus objektyvius konkursus ar iš dalies privatizuojant paskiras valdymo funkcijas. Čia pateikiami tik keletą institucijų kūrimo pavyzdžių. Šių problemų sprendimas ugdo naują ekonominių tyrimų šaką, ją pavadinčiau nauja institucijų ekonomika (new institutional economics).

Pabaigoje retoriškai klausiu: **Quo vadis, Lietuvos ekonomika ir valstybė?**

LITERATŪRA

European Commission. 1997. Opinion on Lithuania's Application for Membership in the European Union. Brussels: The European Union, 1997.

European Commission. 1997. Agenda 2000. Brussels: The European Union, 1997.

European Commission. 1998. Agenda 2000 Update. Brussels: The European Union, 1998.

Global Development Finance. Washington, DC: The World Bank, 1998, available also as a Windows-based CD-ROM.

IMF Managing Director Discusses Global Architecture. International Monetary Fund Web Site: <http://www.imf.org/external/news.htm>.

Journal of East-West Business. New York: The Haworth Press, Inc., Vol. 4, No 1-2; and earlier issues.

Nations in Transit : Civil Society, Democracy and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Ed. Karatnycky A., Motyl A., and Shor B. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1997.

Kindleberger Charles P. Manias, Panics and Crashes A History of Financial Crises. London: John Wiley & Sons, 1996.

The Management of the Fund Favors Greater Transparency. Stanley Fischer Responds to IMF Critics. Transition. The World Bank Newsletter About Reforming Economics, April 1998.

Samonis V. State, Market and the Post-Communist Economic Transformation A Macroanalytical Framework. Brussels: International Institute of Administrative Sciences, 1992.

Exit for Entry Microstructuring in Transition Economics / Ed. Samonis V. Amsterdam: Kluwer Academic Publishers, forthcoming.

Enterprise Restructuring and Foreign Investment in the Transforming East : The Impact of Privatization / Samonis V. (New York: The Haworth Press Inc, 1998.

Samonis V. Transforming the Lithuanian Economy : From Moscow to Vilnius and From Plan to Market. Warsaw: The Center for Social and Economic Research, 1995.

Samonis V. Lithuania's Economic Transformation // Ostseuropa-Wirtschaft 1996. No 2.

Samonis V. Lithuania's Economic System and Foreign Relations on the Eve of the XXI Century; paper presented at the Conference „Between Europe and Eurasia: Lithuania on the Eve of the XXI Century“. Jurbarkas, Lithuania, June 26-29, 1997.

Samonis V. Lithuania's Road to Europe : A Comparative Assessment... „Lithuanian Papers“ Hobart: University of Tasmania, Australia, 1997. No 11.

Samonis V. The Blueprint for Lithuania's Future : Main Premises. Toronto: University of Toronto and Samonis Emerging Markets Institute, 1999.

Samonis V. Road Maps to Markets: Issues in the Theory of the Post-Communist Transformation // Systemic Change in Post-Communist Economies / Ed. Paul G. Hare. Houndmills: Macmillan Press Ltd, 1999.

Shiller Robert J. Macro Markets : Creating Institutions for Managing Society's Largest Economic Risks. Oxford: Oxford University Press, 1993.

TEN YEARS OF LITHUANIAN REFORMS: SOLUTIONS, NONSOLUTIONS, PROBLEMS, PROSPECTS

Summary

The paper takes a comparative look at the decade of Lithuanian reforms from a global strategic perspective. Some key macro- and micro-level economic reforms in Lithuania are briefly presented and assessed against the background of such reforms in other postcommunist countries. The paper argues that the state role is one of the most important problems still unresolved in Lithuania and other transition economies. This problem should be remedied by the second

generation reforms to be carried out in the context of the European and global integration with special reference to the requirements of the digital era. Thus, the paper outlines some guidelines for the development of the new state role in Lithuania and proposes a number of specific recommendations, especially in the areas of interaction among state, society, and economy. More work along these lines is planned for the next stage of this research.

Įteikta 2000 m. sausio mėn.